

Kohuoppikirja

RIITTA KORHONEN — KIRSTI MÄKINEN
— JUHA RIKAMA *Lukion äidinkieli 1*. WSOY,
Helsinki/Porvoo 1975. 256 s.

Kolme nimekästä keskipolven äidin-kielenopettajaa — Riitta Korhonen, Kirsti Mäkinen ja Juha Rikama — on tekijöinä WSOY:n uudessa, kolmiosaiseksi suunnitellussa lukion oppikirjassa. Lukion alimmalle luokalle tarkoitettu osa saapui syksyn 1975 markkinoille kannoillaan kohu siitä, että kouluhallitus ei heti hyväksynyt kirjaa edes kokeilukäyttöön. Syksyn mittaan kirjasta keskusteltiin lehdissä, jopa televisiossakin. Oletettiin, että kouluhallitus olisi tehnyt päätöksensä epäasiallisin poliittisin perustein. Harvoja keskustelijoita kiinnosti kysymys siitä, millainen tämä kohukirja oikein on, ts. millaiset mahdollisuudet sillä on täyttää tehtävänsä oppikirjana. Seuraavassa pyrin arvioimaan sitä lähinnä oppiaineksen valinnan, rakenteen ja tietojen paikkansapitävyyden kannalta. Edellytysteni rajallisuuden vuoksi keskityn kirjan viestintää ja kieltä koskeviin osiin. Ulkoiselta toteutukseltaan kirja vaikuttaa miellyttävältä, kustantaja ei ainaakaan ole säästellyt kuvituksessa eikä muussa havainnollistamisessa.

Oppikirjaa arvioitaessa tulisi lähtökohdaksi tietysti ottaa opetukselle virallisesti määritellyt tavoitteet, ns. oppiennätykset. Lukiossa on tilanne kuitenkin se, että muodollisesti ovat edelleen voimassa vuoden 1941 oppiennätykset ja niihin liittyvät metodiset ohjeet. Uutta opetussuunni-

telmaa on valmisteltu kauan, mutta siitä ei juuri ole tihkunut tietoja julkisuuteen. Koska tekijät ovat rohjenneet panna alulle lukion oppikirjasarjan ja esipuheessa toivovat sen pysyvän käytössä uuden opetus-suunnitelman valmistuttuakin, lienee lupa päätellä, että heillä on ollut vihiä siitä, mitä uusi opetussuunnitelma tulee sisältämään. Arvioitsija ei kuitenkaan voi nojautua muuhun kuin nykyiseen käytäntöön ja omaan käsitykseensä siitä, mitä lukiolaisen olisi äidinkielestä koulua ja elämää varten opittava.

»Lukion äidinkieli» on suunniteltu kokonaisoppikirjaksi, joka etenee vuosikursseittain ja sisältää äidinkielen opetuksen kaikki lohkot. Kirjallisuustieto tarjotaan siis samoissa kansissa kuin kielentutemukseen ja -käyttöön opastava aines. Esipuheen sanoin kirjan tavoitteena on »toisaalta välittää käyttäjälleen monipuolista tietoa kielestä, erityisesti äidinkielestä, kielen käyttötavoista sekä kirjallisuudesta, toisaalta harjaannuttaa tämän tiedon pohjalta nyky-yhteiskunnan vaatimia kielellisiä valmiuksia sekä kykyä lukea ja tulkita kaunokirjallisuutta». 1. osa jakautuu kuuteen päälukuun, jotka on otsikoitu seuraavasti: Viestintä, Kieli, Kielenkäyttö: lukeminen, kirjoittaminen, puhuminen, Joukkoviestintä, Kirjallisuus, Elokuva. Tähän osaan tekijät ovat sijoittaneet sen aineiston, joka heidän mielestään soveltuu lukion seuraavien vuosikurssien lähtökohdaksi. Tätä runkoainestoa he lupaavat jatko-osissa laajentaa ja syventää kielitiedon, kielenkäytön, kirjal-

lisuuden ja joukkoviestinnän osa-alueilla. Joukkoviestinnän käsittelyssä tulee ennakotiedoista päätellen olemaan keskeisellä sijalla elokuva.

Aineksen valinnassa kiinnittää huomiota elokuvatietouden suuri osuus. I. osaan on artikkelin »Elokuva» laatinut asian-tuntija, toimittaja Reijo Lehtonen. Se on sinänsä kiintoisa ja hyvin tehty johdatus elokuvataiteeseen ja katsaus sen kehitysvaiheisiin. Jatko-osissa luvataan erikseen käsitellä elokuvan uusimpia virtauksia, suomalaista elokuvaa ja dokumenttielokuvaa. Ei ole epäilystä siitä, että koulussa on annettava elokuvakasvatusta. Mutta kuten Lehtonenkin artikkelissaan tähden-tää, elokuva on ensisijaisesti kuvan taidetta. Miksi sitä silloin pitäisi käsitellä k i e l e n tunneilla, joilla opittavaa muutenkin on enemmän kuin kylliksi? Mielestäni elokuvakasvatuksen tulisi kuulua kuvaamataidon tunneille, joita lukiossa kaikkeksi onneksi sentään on. Luultavasti kuvaamataidon opettaja asiantuntijana pystyy tuomaan elokuvakasvatuksen myös havainto- ja elämystasolle.

Esipuhe ja takakansi lupaavat, että »Lukion äidinkielessä» osa-alueita yhtenäistävänä viitekehystenä on »nykyaikainen viestintäteoria, joka tarkastelee kaikkia kielenkäytön muotoja sosiaalisen viestintätapahtuman näkökulmasta». Valitettavasti tämä lupaus jää vain lupaukseksi. On nimittäin aivan ilmeistä, että viestinnän näkökulman johdonmukainen toteuttaminen olisi vaatinut huomattavasti syvällisempää perehtymistä viestintäteoriaan ja nimenomaan sen lingvistisiin sovelluksiin, kuin tekijät nyt ovat chitineet itselleen hankkia. He näyttävät tutustuneen viestintäteoriaan vain siinä määrin, kuin sitä on suomen kielellä esitellyt Osmo A. Wiio. Viestintää koskevien lukujen päälähteenä on selvästi ollut Wiion lukiota ja korkeakoulujen peruskursseja varten laatima oppikirja »Viestinnän perusteet» (Tapiola 1973). Vertailu osoittaa, että »Lukion äidinkielen» viestintää koskevissa luvuissa on n. 14 sivua Wiion oppikirjan enemmän tai vähemmän

sananomukaista referointia. Kaa-viokuvat ainakin s. 14, 16, 17, 21, 25 on kopioitu Wiioilta. Huvittavaa on, että kun Wiion kirjassa s. 80 kaaviokuvan otsikossa »Yksivaiheinen viestintä» viimeiset kirjaimet ovat epäselviä, otsikko onkin uuteen oppikirjaan siirtynyt asussa »Yksivaiheinen viestintä» (!) (s. 17). Kun Wiion oppikirjaa on hyödynnetty näin perusteellisesti, odottaisi näkevänsä esipuheessa jonkinlaiset kiitokset. Huomatakseni Wiion nimi kuitenkin esiintyy vain kahden vähäisen sitaatin lähdeviitteenä (s. 13 ja 163).

Wiio lähestyy viestintätapahtumaa yhteiskuntatieteilijänä, erityisesti joukkoviestinnän vaikutusten tutkijana. Yleinen viestintäteoria olisi tietysti oiva lähtökohta myös kielen rakenteen ja funktioiden tarkasteluun ja kielen käytön opetukseen, mutta tähän tarvittaisiin a) alan kirjallisuuden tuntemusta, b) kykyä valintaan, kritiikkiin ja sovellukseen, sanalla sanoen lingvististä koulutusta. Nyt tekijöiden asiantuntemattomuus näkyy toisaalta siinä, että Wiion virheetkin on kopioitu, toisaalta siinä, ettei Wiion osuudesta johda juuri minkäänlaista siltaa kirjan kieltä, kielenkäyttöä ja kirjallisuutta koskeviin lukuihin. Wiioille näyttää esim. koodin käsite olevan erittäin epäselvä. Sanastossaan hän selittää *koodin* (engl. *code*, suom. *vieste*, *viestinnös*) olevan »merkki, joka tarkoittaa jotain muuta kuin itseään ja jota käytetään viestintään» (s. 208). Tekstissä (esim. s. 80) hän näyttää koodilla tarkoittavan lähinnä koodattua sanomaa. Tämän tulkinnan ovat omaksuneet uuden oppikirjan tekijät, jotka käyttävät esim. seuraavia sanamuotoja: »Koodi lähetetään liikkeelle jotain *kanavaa* pitkin», »Kanavalla tarkoitetaan väliainetta tai energiaa, jonka avulla koodi l. vieste kulkeutuu lähettäjältä vastaanottajalle» (s. 19). En tiedä, onko *koodi*-termillä yhteiskuntatieteissä tällaistaakin käyttöä, lingvistiikassa sillä joka tapauksessa on totuttu tarkoittamaan merkkien järjestelmää. Esim. kieli on koodi (socio-lingvistikalta kannalta joukko koodeja).

Voidakseen lähettää sanoman lähettäjä pukee sen koodiasuun l. koodaa sen, vastaanottaja puolestaan purkaa koodin l. selvää sanoman. Viestintä on mahdollista vain, mikäli lähettäjällä ja vastaanottajalla on hallinnassaan yhteinen koodi (esim. kieli). — Kun tekijöiden käsitys koodista on näin kovin epäselvä, on luonnollista, etteivät he missään kohden kirjaansa pääse tarkastelemaan kieltä koodina l. merkijärjestelmänä. Ymmärtääkseni tähän olisi kuitenkin päästävä, mikäli jatkossa halutaan edes sivuta esim. kielenoppimista tai sosiolingvistiikkaa.

Toisaalta tekijät eivät ole viestinnäteoriassaan onnistuneet kovin hyvin silloinkaan, kun he ovat pyrkineet irtautumaan Wiioista ja panneet omiaan. Esimerkiksi tästä sopii kappale »Sanoma» (s. 20), jolla ei Wiion kirjassa ole esikuvaa (edellä »Viestintätapahtuman vaiheet», jäljessä »Sanoman ymmärtäminen» Wiion mukaan). Kappaleen sisällöllä ei ole havaittavaa yhteyttä otsikkoon. Aluksi saamine lukea seuraavan: »Viestin ei aina tarvitse olla kieltä. Se voi olla myös ns. oheisviestintää: hymy, käden heilautus, lyönti.» Jos lähdetään yleisestä viestinnäteoriasta, niin kuin tekijät ovat pyrkineet lähtemään, on itsestään selvää, että viestiä voidaan erilaisin koodein. Harhaanjohtavaa sen sijaan on nimittää ei-kielöllistä viestintää oheisviestinnäksi, sillä kättään voi toki heilauttaa tai kaveriaan murjaista sanomatta yhtään mitään. (Väärin käytetty termi *oheisviestintä* esiintyy kokonaisen kappaleen otsikkona s. 24.) — Seuraavaksi selvitetään symbolifunktiota: »Inhimillinen kieli perustuu ns. symbolifunktioon: ihmisen kykyyn käyttää kielen sanoja asioiden, esineiden symboleina — —. Lapsi osoittaa puuta ja sanoo 'puu'; hän hallitsee inhimillisen kielen nerokkaan järjestelmän. 'Puu' on käsite, lukemattomien havaintojen summa.» Esimerkki on tässä kelvoton. Jos lapsi puuta osoittaen sanoo »puu», ei tästä ole varmasti pääteltävissä muuta kuin että hän — mahdollisesti äitiään jäljitellen — pystyy tuottamaan peräkkäin

p ja *u* -äänteet. »Käsite, lukemattomien havaintojen summa» on kyseessä vasta sitten, kun hän osaa *puu*-sanalla viitata erikokoisiin, -näköisiin ja -lajisiin, näkymättömissä oleviin puihin. — Seuraavaksi saamme tietää, että kielen symbolien sopimusluonteeseen vuoksi kielen sanoilla ei ole merkitystä itsessään ja että merkitykset vaihtelevat käyttötilanteen, käyttöyhteyden ja käyttäjän mukaan. Jälkimmäinen väittäminen pitää kyllä paikkansa ja tietystä mielessä edellinenkin, joskaan se ei estä tekijöitä monissa eri yhteyksissä puhumasta sanojen merkityksistä. Selvitystä sen sijaan vaatisi, miten nämä asiat oikein kytkeytyvät kielen sopimusluonteeseen. Merkitysten vaihtelu käyttötilanteen, käyttöyhteyden ja käyttäjän mukaan toki tuntuu pikemmin sopimusten rikkomiselta kuin niiden noudattamiselta. — Lopuksi selvitetään vielä denotatiivista ja konnotatiivista merkitystä käyttäen esimerkkinä sanaa *ruoho*. Denotatiivinen merkitys on tekijöiden mukaan saatavissa suoraan tietosanakirjasta (esim. *ruoho* 'luonnonvaraisten, joskus myös kylvetyjen, vars. näkyvästi kukkimattomien ruohokasvien muodostama kasvipeite, nurmi, nurmikko'). Konnotatiivisia merkityksiä havainnollistamassa on kaksi esimerkkilauseetta: *Saitko ruohoa?*, *Ruoho on vihreämpää aidan toisella puolella*. Selvää on, että kummastakaan esimerkistä ei tarkoitettu asia havainnollistusta. Edellisessä *ruoho*-sanaa on käytetty metaforana, ts. sillä on toinen denotatiivinenkin merkitys. Jälkimmäisessä taas juuri *ruoho*-sanalla tuskin on mitään erityisiä konnotaatioita, vaikka lauseen kokonaismerkitys saattaakin olla kuvallinen.

Monissa muissakin kohdissa tekijöiden esimerkit ovat omiaan enemmän hämmentämään kuin selventämään käsitteitä. S. 13 on faktoja ja fiktoita (tosia ja kuvitteellisia sanomia) havainnollistettu kahdella kuvalla ja kahdella lauseella: »Minun on kylmä», »Rakastan sinua». Todennettavuudeltaan nämä lauseet ovat aivan samalla tasolla, toinen sisältää faktumin siinä kuin toinenkin. Vai ovatko

tekijät sitä mieltä, ettei tosi rakkaus ole edes mahdollista? Edellisellä sivulla on kohde- ja joukkoviestintää havainnollistettu harhaanjohtavasti, sillä kohdeviestintää on toki muikin kuin yksilöiden välinen viestintä. S. 19 todetaan, että viestinnän kanavana useimmiten on ilma. Samaa hengenvetoon esitetään esimerkkinä usean kanavan samanaikaisesta käytöstä sanan, musiikin ja liikkeen yhteisvaikutus, mikä tietenkin saattaa tekijöiden fysiikan tiedot outoon valoon. Viestinnän häiriöitä käsiteltäessä mainitaan esimerkkinä sanomaan liittyvistä häiriöistä »suuri sekava ilmoitustaulu» ja »sanoman irrottaminen asiayhteydestään» (s. 22). Ilmoitustaulu toki on viestin (tai kanava), sanoman taas irrottaa asiayhteydestään lähettäjä tai vastaanottaja. Lähettäjän liian voimakas tunnetila ei liity vastaanottajaan vaan lähettäjään (s. 23). — S. 29 on eksytty tahdikkuuden tieltä, kun esimerkiksi viestin väärinymmärtämisestä on otettu Ahti Karjalainen ja tankerot.

Pääluku »Kieli» (s. 30—) alkaa ylenmääräisellä aiheen tärkeyden tähdennyksellä. Sen jälkeen tarkastellaan ihmiskielen erityispiirteitä, taustana eläinten viestintä. Symbolifunktion käsittely on tässä pitävämmällä pohjalla kuin edellisessä luvussa, mutta selkeäksi sitä ei voi kiittää. Symbolifunktion rinnalla muutamassa lyhyessä lauseessa käsitellään nimittäin myös abstrahointi, eikä tekijöillä näytä olevan selvää kuvaa sanan ja käsitteen erosta. Heidän tässä yhteydessä käyttämänsä termi *yleisnimi* on omiaan aiheuttamaan sekaannusta, koska sillä jo on toinen, vakiintunut merkitys. Morsen aakkoset ja ihmiskieli rinnastetaan oudosti: »Merkkijärjestelmiä on luotu mm. liikenteeseen ja morsetukseen, mutta kaikista niistä kehittynein on kieli» (s. 31). Tekijät eivät selvästikään ole tulleet ajatelleksi eri järjestelmien geneettistä suhdetta. Puhuttu ihmiskieli on toki morsetukseen verrattuna primaarinen koodi. Sen pohjalta on sitä simuloivaksi toisen asteen koodiksi voinut syntyä (ääne-) kirjoitus, jonka olemassaolo taas on ollut

Morsen aakkosten edellytys. Morsen aakkoset siis ovat eräänlaista kolmannen asteen ihmiskieltä.

Kielen tehtävät esitetään Bengt Sigurdin mukaan (Språk i arbete, Stockholm 1973). Huononmuksena pitäisin sitä, että tekijät kahdessa kohdassa ovat poikenneet Sigurdin esityksen juonesta: artistinen funktio on kaventunut kappaleeksi »Kielellä leikitään», kappale »Kielellä ilmaistaan tunteita» (Sigurdin ekspressiivinen funktio) on saanut esimerkkiteksteikseen kaksi runoa ja johtaa näin auttamattomasti siihen käsitykseen, että tunteita ilmaistaan ensisijaisesti runomitassa. Tekijöiden omat esimerkit ovat muuallakin hieman naiiveja. Kielellä v a i k u t t a m i s e n keinoina mainitaan »tarkoituksenmukainen sanojen valinta, sanajärjestys, lauserakenne» (s. 38), ikään kuin kielen muut funktiot voitaisiin toteuttaa ilman sanoja, sanajärjestystä ja lauserakennetta. Logiikan horjahduksena voisi pitää sitä, että kappale »Kielen perusteella voidaan tehdä johtopäätöksiä puhujasta» (symptomifunktio) on saanut lisäkkeen, jossa tarkastellaan ilmeiden, eleiden ja asentojen oirearvoa (s. 41—42). — Kielen funktioita koskevat harjoitustehtävät ovat ainakin minulle ylivoimaisia. Kuka ratkaisee, mistä kielen funktiosta on kysymys Vanhan testamentin luomiskertomuksessa?

Kielen muuttumisesta, kielisukulaisuudesta ja omasta kielikunnastamme puhuessaan tekijät liikkuvat alalla, jolta heillä opintojensa perusteella pitäisi olla riittävät tiedot. Yllättävää on, että tässäkin osassa kirjaa on melkoista sekavuutta. Johdonmukaisuuden puutteena pitäisin sitä, että kielen muuttuminen otetaan puheeksi vasta sitten, kun jo on käsitelty kielisukulaisuutta sekä indoeurooppalaisia ja omaa kielikuntaamme. Toki olisi ensin puhuttava kielen muuttumisesta, joka on jakautumisen edellytys. Harhaanjohtava on kantakielen määritelmä: »Sitä olennaisesti yhtenäistä kielimuotoa, jota jokin kansa jonakin aikana on puhunut, nimitetään *kantakieleksi*» (s. 53). Tämän

määritelmän mukaan mikä tahansa menneisyyden kielimuoto on kantakieli, vaikkapa se olisi kuollut sukupuuttoon. Syrjään on jäänyt olennaisin seikka l. se, että kantakielestä voidaan puhua vain suhteessa tytärikieliin. Tekijöiden käsitys myös kielikunnasta on yleisen käytännön vastainen: heidän mukaansa mitkä tahansa saman kantakielen tytärikielet muodostavat kielikunnan (s. 53). Olisi siis puhuttava esim. romaanisesta t. itämerensuomalaisesta kielikunnasta! Kappale kielisukulaisuuden osoittamisesta (s. 53) on sekava, koska siinä sekoitetaan kielisukulaisuuteen muinaiskielten ja -kulttuurien rekonstruointi. Nykykielten sukulaisuuden osoittaminen ei välttämättä ole »sitä helpompaa, mitä kauempaa menneisyydestä on säilynyt kirjallisia muistomerkkejä». Kaukovertailussa ei suinkaan ole olennaista se, että aineistoa kerätään nykykielten m u r t e i s t a.

Oman kielikuntamme käsittelyssä pidän pahana rikkeenä sivulle 63 piirrettyä, *heinä*-sanan etymologiaa kuvaavaa kaaviota. Siinä nimittäin on piirretty nuolet *liettua* ja *lätistä* kantasuomeen, josta sitten johtavat nuolet nykyisiin ims. kieliin. Ei ole kronologia piirtäjää huolettanut! Saman kuvan selityksessä on harmillinen, toistuva (?paino-)virhe: saamme lukea, että kantasuomessa *s* muuttui *h*:ksi. Oudolta vaikuttaa sekin, että varhaiskantasuomen kauteen sijoitetaan *saamelaiset* (s. 62, 64). — Indoeurooppalaisen kielikunnan esittely kielen ja puhujamäärän tarkkuudella vaikuttaa tarpeettomalta muistin rasitukselta. Kentum- ja satem-kielet ovat yliopisto-opiskelijoillekin kova pala. Selvitys siitä, millä perusteella kentum- ja satem-kielet erotetaan toisistaan, on rakennettu erittäin epäselväksi. Siihen sisältyy monenlaista, mm. seuraava klusiilien luettelo, k, p, t, g, b, d, *a s p i r a a t i o* (s. 54).

Kielen muuttumista koskeva luku (s. 68—) aletaan torjumalla se »useimpien ihmisten» harhaluulo, että vieraat murteet tai sukukielet ovat rappeutunutta kieltä. Epäilen, elättelekö kukaan ny-

kyinen lukiolainen tällaista luuloa. Samantapaista turhaa paisuttelua on jatkossa, kun monisanaisesti kuvataan, kuinka vaikeata meidän nykysuomalaisien olisi ymmärtää kantasuomea ja kuinka mahdotonta ymmärtää suomalais-ugri-laista kantakieltä. Mikäli sanasto olisi yhteistä, vaikeudet tuskin olisivat voittamattomia, sillä suomihan konservatiivisena kielenä on säilyttänyt monet suomalais-ugrilaisetkin vartalot sellaisinaan. »Äänneiden muutokset johtuvat monista erisyistä», kertovat tekijät ja esittelevät siten assimilaation, dissimilaation ja eräitä katoilmiöitä (loppuheitto, konsonantin kato painottomasta asemasta). Saa sen käsityksen, että he pitävät mainitsemiaan ilmiöitä äänne muutos t e n s y i n ä. Toisessa mielessä harhaanjohtava on jatko (s. 69): »Toisaalta *sanaan voi ilmaantua ylimääräisiä äännejä*. Tämä on tavallista monissa suomen murteissa.» Tästä ei voi saada muuta käsitystä kuin sen, että ylimääräisten äänneiden »ilmaantumisen» on kielessä tavallista, jopa tavallisempaa kuin äänneiden kato. Esimerkki edustaa ainoaa tapausta, jonka suomesta voi esimerkiksi esittää, nim. švaavokaalia. Samalta sivulta saamme lukea, että myös »*kieleen voi yhtä hyvin ilmaantua uusia äännejä*. Esimerkki on taakin ainoa mahdollinen, nim. suomen yleiskielen *d*. Tässä muuten tarvittaisiin kipeästi foneemin ja foneemijärjestelmän käsitteitä, jotta edes *sanan* äännejä ja *kielen* äännejä tapahtuvat muutokset pysyisivät eri tason asioina. — Tekijöiden mukaan »*γ* on äänne, joka on tuttu englannin the-artikkelista» ja jota nykyisin voi kuulla Rauman tienoon vanhusten puheessa (s. 69). Teeke myös mieli kysyä, mitä kielimuotoa edustaa heidän rekonstruktionsa »*juosnee* (s. 68). — Äännelain määritelmä on puutteellinen samaan tapaan kuin kantakielen: »Muutoksen äännelaisuus tarkoittaa sitä, että se tapahtui tietyissä kielessä (kantasuomessa) ja tietyissä äänneympäristössä (i:n edellä) sekä tietyn ajanjakson kuluessa» (s. 69—70). Vaikeata olisikin kuvitella äänne muutos t a,

ei olisi tapahtunut missään kielessä, ei missään äänneypäistössä eikä milloinkaan. Toisin sanoen tämän määritelmän piiriin sopivat kaikki satunnaisimmatkin äänteenmuutokset. Sanomatta on jäänyt tärkein eli se, että äännelaillinen muutos tiettyinä aikana tietyissä kieliyhteisössä toteutui *s ä ä n n ö n m u k a i s e s t i*. Äänneypäristörajoituksen mainitseminen sen sijaan on turhaa, koska on myös rajoituksettomia äännelaillisia muutoksia (kantasuomessa esim. *š > h*).

Sanaston muutoksia koskeva kappale on saanut epäselvästi formuloidun otsikon »Sanojen muuttuminen» (s. 71). Se vaikuttaa jäsentymättömältä, lähinnä siksi että tekijät eivät ole selvittäneet itselleen, minkä perusteen mukaan ryhmittelevät merkityksen muutoksia. Erkki Itkosen »Kieli ja sen tutkimus» -kirjasta saadut sinänsä hyvät esimerkit ovat omituisesti vaihtaneet ryhmää. Niinpä merkitykseltään abstraktistuneet sanat (*käsittää, pilkata*) ja metaforat (*suon silmä; aasi*) ovat joutuneet kuvittamaan ryhmää *merkitys voi laajentua* (s. 72—73). En ymmärrä, mitä tekemistä *jalo*-adjektiivin merkityksenkehityksellä on sen seikan kanssa, että *tarkoitteen arvo kasvaa tai vähenee* (s. 73). Eufemismien esimerkkinä komeilee taas kerran karhun nimitys *otso* (s. 72).

Jo edellä on viitattu siihen, että tekijät eivät kykene pitämään erillään käsitettä ja sen kielellistä merkkiä. Tästä aiheutuu pahaa epätarkkuutta kirjoitustaidon varhaisvaiheiden ja esim. kiinalaisen kirjoituksen käsittelyyn (s. 75—). Tekijät näyttävät *s a n a k i r j o i t u k s e l l a* tarkoittavan myös käsittekirjoitusta, koska pitävät sitä kirjoituksen varhaisuotona ja väittävät, että sitä voidaan ymmärtää kielestä riippumatta (s. 75). Äänneet ja kirjaimetkin lankeavat heidän käsitteistönsään yhteen päätellen siitä, että s. 76 kerrotaan kreikkalaisten kehittäneen kirjoitusjärjestelmää »ottamalla käyttöön myös vokaalit». — Venäläisten painokirjainten suomalaisissa vastineissa s. 77 on se yllättävä virhe, että *ü:n* esitetään olevan pelkkä kirjoituksen apumerkki

(/ tai —). Sopii myös kysyä, miksi on käytetty osaksi isoja, osaksi pieniä kirjaimia.

Siirtyessään käsittelemään kielen käyttöä (s. 81—) tekijät palaavat teorioiden viidakosta lähemmäs kotikenttää. Tässä pääluvussa häiritsee aiheen tärkeyden alinomainen tähdennys ja muukin liioittelu. Kun tekijät s. 81 lennokkaasti kysyvät, onko tunnetta ilman sitä vastaavaa sanaa, voi empimättä kertoa, että on olemassa sanoinkuvaamattomiakin tunteita. Tekijöiden mukaan kehitysapu on tehokkaimmillaan lukutaidon opettamista (s. 88). Mutta entä jos opetettavat ehtivät kuolla nälkään? »*Kyky lukea omaa äidinkieltään on taidoista vaikeimpia*», opimme s. 89. Ehkäpä sentään kyky lukea vierasta kieltä on vielä vaikeampi? »Meidän kiellemme on avuton tunteiden erittelyssä. Kirjoittaminen pakottaa meidät etsimään ilmaisia tunnetiloillemme ja tunteillemme, jotka ovat olleet ja ovat, mutta joita emme ole tehneet kieleksi.» (S. 103.) En ymmärrä, miksi tunteet pitäisi eritellä ja miksi ne pitäisi ilmaista juuri kielellisesti. — Riippuu monista tekijöistä, haluan ko kirjoittaa Neitsyt Maariasta »eri tavoin» kuin koirista(ni) (vrt. s. 109). — Neuvot ovat välistä kovin ylimalkaisia (tyyliin) »Ruoki itseäsi virikkeillä», s. 101), joskin on myös asiallista opastusta lukemiseen ja kirjoittamiseen (esim. lukemistapahtumaa, lukunopeutta ja käytännön tekstityyppejä koskevat kappaleet, opiskeluohjeet). Kappale luettavuudesta on kirjoitettu Wiion mukaan. Mukana on myös Wiion merkillinen väite, että suomessa pitkien sanojen määrä on tärkein vaikean tekstin tuntomerkki (s. 118). On tarvittu jokin silmänkääntötämpä, jotta tämä englannista saatu tulos on voitu ulottaa koskemaan myös suomea. Sosiaalisesti kerrostuneessa englannissahan vanhat anglosaksiset sanavartalot erottuvat latinalaisesta kerrostumasta juuri lyhytensä perusteella. Suomessa pituustekijä sen sijaan ei ole tässä mielessä erotteleva, koska suffiksaatio ja yhdistäminen ovat kiellemme omia vanhoja sananmuodostus-

keinoja. Tekijöiden esimerkki *kohdeviestin* on tietysti outouttaan vaikea, mutta kuinka on esim. *kalasopan* tai *kenkäharjan* laita?

Tekijöiden tulkinta puhumisen osa-alueesta on erikoinen: puhumista koskevan luvun ainoana sisältönä on »Ohjeita puhujalle» (s. 149—150). Ohjeet on tarkoitettu julkisten puheenvuorojen käyttäjille. Mutta millaisten, sitä on hyvin vaikeata keksiä. Ainakaan se, joka valittuna edustajana joutuu käyttämään puheenvuoroja suurissa tai pienissä kokouksissa, ei voi rajoittua puhumaan asioista, jotka hallitsee hyvin, joista on kiinnostunut ja jotka ovat hänelle henkilökohtaisesti tärkeitä (s. 149). Näin paljon valinnan varaa ei yleensä ole edes juhlapuheen pitäjällä. — Kuuntelemisen osa-alueeseen ei puututa lainkaan.

Kielen käyttöä koskevassa luvussa on runsaasti sinänsä hyvin valittuja tekstinäytteitä, mutta niiden analysointiin annetaan kovin tylsät aset. Tekijää (!), kohdetta, sisältöä, tavoitetta, rakennetta ja kieltä (s. 95) pohdiskelemalla oppilas tuskin saa mitään täsmällistä irti esim. Rainion ja Paasilinnan teksteistä (s. 151—157). Tarvittaisiin kipeästi argumentaatioanalyysin alkeita. Oivallisia lähteitä olisi kyllä saatavilla: ruotsalaisen Per-Åke Waltonin oppikirjat »ABC om argumentation» (Stockholm 1970) ja lukioon tarkoitettu »Det mångtydiga språket» (2. p. Stockholm 1971).

Kirjallisuutta koskevasta pääluvusta en rohkene paljon sanoa. Se tarvitsisi oman, asiantuntevan arvioitsijansa. Aluksi (s. 173) ilmoitetaan kirjallisuuden syntyneen kirjoitustaidon mukana, mutta seuraavassa kappaleessa kerrotaan kirjoittamatonta kirjallisuutta sepitetyin joko kauan ennen kirjoitustaidon keksimistä. Arvoitukseksi jää, mitä varten s. 202 esitetään kirjallisuuden tulkintatapoja, kun niitä ei lainkaan sovelleta teksteihin eikä käytetä myöhemmin hyväksi kirjallisuudenhistoriallisessa katsauksessa. Mikäli tulkintatapoja halutaan käsitellä, ne kai olisi asetettava jonkinlaiseen hierarkiaan,

sillä esim. sosiologinen tulkinta ja marxilainen tulkinta eivät voi olla keskenään rinnasteisia. Kirjallisuuden suurista tyyli-suunnista käydään läpi romantiikka ja realismi mainiten nimeltä ja varustaen attribuutilla luvuton joukko maailman kirjailijoita. Esitys tuo etsimättä mieleen taannoisten kirjallisuudenopiskelijain ilonaiheen Vappu Roosin. Mukana ovat niin siniset kukat kuin sydänten sydämet. Saamme tietää, että »Lamartine kirjoitti musikaalista lyriikkaa jaloista tunteista», »Alfred de Vigny oli yksinäinen susi romantikkojen laumassa; päinvastoin kuin nämä yleensä hän ei löytänyt elämäntuskalleen lohtua haaveilusta» (s. 215). Sivulle 232 painettu tyyliuuntien tunto-merkkien vertailutaulukko ei ole looginen. Vaikka realismi ja naturalismi ottavatkin aiheensa omasta ajasta, niiden suhteen historiaan ei tietenkään tarvitse olla »väheksyvä». Eikä romantiikan rakkaus aina ole platonista.

Olen lähtenyt siitä, että oppikirjan tulee sekä suurissa että pienissä asioissa täyttää tietojen todenmukaisuuden ja esitystavan selkeyden vaatimus. Näitä vaatimuksia »Lukion äidinkieli I» ei täytä. Epäedullista vaikutelmaa lisää se, että kirja on jäänyt viimeistelemättä. Esim. oppilaille outoja termejä ei liikkään aina selitetä: tekijät vain alkavat käyttää sellaisia sanoja kuin *rooli*, *status*, *viiteryhmä*, *viitekehys*, *normisto*, *toiste*, *morfeemi*, *kommunikoida*, *rekonstruoida*. Kirjassa ei liioin ole minkäänlaista sanastoa tai hakemistoa. Painovirheitä on runsaasti, eräät niistä hyvinkin häiritseviä (esim. *käteisvarasto* pro *käsitevasto* s. 45). Hämmästyttävänä pidän sitä, että kirjan lukuihin ei liity lähdeviitteitä, vaikka tekijät ovat referoineet toisten tekstiä kymmenien sivujen mitalta. Laajahkotkin kirjallisuusluettelot puoltaisivat paikkaansa, sillä harva nykyinen opettaja on tutustunut esim. viestinnänteoriaa tai joukkoviestintää koskevaan kirjallisuuteen. — Tyylikin on viimeistelemätöntä, seuraavaan tapaan: »Mutta kun joku sanoo toiselle: 'Pysähdy!', jos toinen on lähdessä ylittä-

mään tietä, vaikka on vaarassa jäädä auton alle, hän antaa toiselle toimintaohjeen eli signaalin, johon tämän on määrä reagoida välittömästi» (s. 32) / »Luulo, että reaaliaineiden opettajan tärkein arvosteluperuste on vastauksen pi-

tuus, on oppilaiden keskuudessa yleinen, mutta se on harhaluulo, josta on viisasta vapautua, kuta pikemmin, sitä parempi» (s. 141).

Päivi Rintala